

Investigation of the Potentials and Obstacles for Diversifying Livelihood Leading to Sustainable Rural Development (Case Study: Rezvanshahr County)

Farhad Javan¹ – Hasan Afrakhteh*² – Vahid Riyahi³

1- Ph.D. Candidate in Geography and Rural Planning, Kharazmi University, Tehran, Iran.

2- Full Prof. in Geography and Rural Planning, Kharazmi University, Tehran, Iran.

3- Associate Prof. in Geography and Rural Planning, Kharazmi University, Tehran, Iran.

Received: 24 October 2016

Accepted: 30 October 2017

Extended abstract

1. INTRODUCTION

Also, in most development programs, agriculture is considered as the only source of economic thriving in villages. The rural areas at this county possess various capabilities in different economic sections, which have not, to this moment, played a significant role in regional development plans. This situation has led to higher number of migrations to large cities, reduced number of productive labor force, the converting of rural regions into dormitory residences, and the weakening of the economic function of rural areas. Since the economy of the rural residences of Rezvanshahr County is solely based on agriculture and such an economic structure is highly vulnerable to a wide range of external factors, the current economic system of these villages has to be transformed. Accordingly, diversification of livelihood seems to be a suitable solution for this problem. Hence, the current study aims to identify the obstacles and potentials of diversifying livelihood in the villages of Rezvanshahr County, Iran. More specifically, this study aims to address the following research question: what are the potentials and limitations of Rezvanshahr County, as a geographical area, for diversifying livelihood?

2. THEORETICAL FRAMEWORK

The downward trend of economic conditions in villages, the increasing number of migrations to larger cities, spread of poverty and unemployment, lack of nutritional security, placement of the majority of rural population in suburban areas, etc. indicate that the major objectives of development (e.g. sustainable increase in income levels, expansion of manufacturing employments and more balanced distribution of profits resulting from growth in rural regions) have failed substantially. Therefore, sustainable livelihood is one of the key dimensions of the sustainable rural development paradigm in which attention to livelihood and its transformation, as well as ways for overcoming its challenges are considered as the most critical dimensions of reducing rural poverty and nourishing rural development. In this regard, offering sustainable livelihood strategies is a new solution in development theories for empowerment and capacity building in rural areas in order to convert the current life style into an ideal one. In fact, it is considered as a major tool for reaching sustainable development. The sustainable livelihood approach has been derived from the general rural development theory. Rural development theory has itself passed three main intellectual bodies since the middle of the 20th century, namely the population and technology model, agricultural development and political economy theories. Within this pattern, livelihood sustainability and economic security in rural areas are of utmost importance.

3. METHODOLOGY

The current study is functional in its aims and has been conducted through a descriptive-analytical research method. The sample population of this study consisted of 14 rural areas of 4 types (mountainous, plain, sub-montane, and coastal) within Rezvanshahr County, comprising 4202 families (14664 individuals). Cochran's sample size formula was used to select 232 families from among the population. In order to gain the necessary data, thereby assessing the hypothesis as well as the variables under study, the researchers employed document and survey methods. The collected data were analyzed using Excel and Spss softwares. The main instrument of data collection was the Household questionnaire.

4. DISCUSSION

In order to investigate the role of infrastructural-institutional variables, environmental factors, social factors and economic factors in the lack of diversification of rural livelihood, stepwise multiple regression was run on the data. Infrastructural-institutional factors were identified as the main obstacle resulting in the lack of diversification of rural livelihood in Rezvanshahr County. The Beta coefficient of this factor was found to be 0.721, which was identified through 17 criteria. The economic factor was found to be the 2nd influential factor in the lack of diversification of rural livelihood ($\beta=0.554$), while environmental and social factors came out as the 3rd and 4th influential factors in the regression model. In order to evaluate the role of capabilities in diversifying rural livelihood from the viewpoint of residences in the villages under study, a number of factors and variables were provided for the environmental, economic, and social-cultural dimensions. Environmental factors were the main identified factors for diversifying rural livelihood in Rezvanshahr County ($\beta=0.447$), while economic factors ($\beta=0.236$) and social-cultural factors

($\beta=0.119$) had the lowest impact on the pre-mentioned variable.

5. CONCLUSION

Single-product economy (mostly rice cultivation) with low efficiency and traditional agricultural methods is the mutual characteristic of all 4 types of rural residences in Rezvanshahr County. The net income of families working in the agricultural sector is significantly lower than those who work in non-agricultural sectors. The other important factor which hinders the diversification of livelihood in this area is the lack of public and private financial investments, long-term bank facilities, sufficient motivation as well as necessary skills to create new jobs. Therefore, recognizing environmental potentials and optimal utilization of these potentials would significantly increase employment rates, followed by a potential improvement in the income level of families and the economic development of villages. Since the main obstacles and potentials for diversifying livelihood have been identified in this study, a well-organized long-term plan accompanied by diversification of the jobs at the rural areas of this county would lead to lower rates of unemployment, higher income levels, increased levels of the quality of life index, and lower rates of migration from villages to large cities. Combined together, these changes would result in the sustainability of rural residences in Rezvanshahr County.

Key words: diversification of livelihood; sustainable rural development, Rezvanshahr.

Acknowledgments: The current paper is extracted from the doctoral dissertation of the first author in the Department of Geography & Rural Planning, Faculty of Geography Sciences, Kharazmi University, Tehran, Iran.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

How to cite this article:

Javan, F., Afrakhteh, H. & Riyahi, V. (2018). Investigation of the potentials and obstacles for diversifying livelihood leading to sustainable rural development (Case study: Rezvanshahr County). *Journal of Research & Rural Planning*, 6(4), 91-106.

<http://dx.doi.org/10.22067/jrrp.v5i4.59772>

تحلیل قابلیت‌ها و موانع متنوع‌سازی معیشت در راستای توسعه پایدار روستایی

(مورد مطالعه: شهرستان رضوانشهر)

فرهاد جوان^۱ - حسن افراخته^{۲*} - وحید ریاحی^۳

۱- دانشجوی دکترای جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

۲- استاد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

۳- دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

تاریخ پذیرش: ۸ آبان ۱۳۹۶

تاریخ دریافت: ۲ آبان ۱۳۹۵

چکیده

هدف: امروزه بدون توجه به متنوع‌سازی معیشت، پایداری روستاها با چالش‌های زیادی روبه‌رو می‌شود. تحول و تنوع در معیشت روستایی از مهم‌ترین و اساسی‌ترین اقدامات برای توسعه پایدار روستایی به شمار می‌آید. از این رو، تحقیق حاضر با هدف شناخت موانع و قابلیت‌های متنوع‌سازی معیشت در روستاهای شهرستان رضوانشهر پرداخته شده است.

روش: تحقیق از نظر هدف کاربردی و از نظر انجام، توصیفی-تحلیلی است. به منظور دستیابی به اطلاعات مورد نیاز جهت سنجش فرضیه و متغیرهای مورد تحقیق، از روش‌های اسنادی و پیمایشی بهره گرفته شده و داده‌های به‌دست‌آمده با استفاده از نرم‌افزارهای Excel و Spss استفاده شد. ابزار اصلی تحقیق، پرسش‌نامه خانوار بوده است.

یافته‌ها: نتایج تحقیق نشان داد که در شهرستان مورد مطالعه، بخش کشاورزی به‌تنهایی قادر به تأمین معیشت خانوارها نیست. همچنین، مشخص شد که توان‌های طبیعی و محیطی با ضریب ۰/۴۴۷، بیش از سایر عوامل (عوامل اقتصادی و اجتماعی) در متنوع‌سازی معیشت روستایی شهرستان نقش داشته است؛ به علاوه از میان موانع موجود، موانع مدیریتی - نهادی با ۰/۷۲۱، عمده‌ترین مانع در جهت متنوع‌سازی در روستاهای این شهرستان است.

محدودیت‌ها/ راهبردها: پراکندگی سکونت‌گاه‌های روستایی و دسترسی به برخی از روستاهای کوهستانی برای جمع‌آوری اطلاعات از مهم‌ترین چالش‌ها و مشکلات پژوهش حاضر بودند.

راهکارهای عملی: با توجه به یافته‌های تحقیق تعیین موانع و به تبع آن، شناسایی قابلیت‌ها و توان‌ها راهکاری مناسب برای متنوع‌سازی معیشت در نواحی روستایی است که می‌تواند پایداری این نواحی را به همراه داشته باشد.

اصالت و ارزش: تا کنون تحقیقات متعددی پیرامون متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی در نواحی روستایی صورت گرفته است. با این حال، تحقیق حاضر به این دلیل دارای ارزش است که به بررسی موانع و قابلیت‌های متنوع‌سازی معیشت پرداخته است و در تحقیقات پیشین به این موضوع پرداخته نشده است.

کلیدواژه‌ها: متنوع‌سازی معیشت، توسعه پایدار روستایی، رضوانشهر

ارجاع: جوان، ف، افراخته، ح و ریاحی، و. (۱۳۹۶). تحلیل قابلیت‌ها و موانع متنوع‌سازی معیشت در راستای توسعه پایدار روستایی (مورد مطالعه: شهرستان رضوانشهر). *مجله پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی*، ۶(۴)، ۱۰۶-۹۱.

<http://dx.doi.org/10.22067/jrpp.v5i4.59772>

۱. مقدمه

۱.۱. طرح مسأله

یکی از مهم‌ترین ابعاد زندگی، فعالیت‌های اقتصادی است که انسان به کمک آن اساسی‌ترین نیازهای خود از قبیل مواد غذایی، پوشاک، مسکن، آموزش، بهداشت، نیازهای فراغتی را برآورده می‌سازد. روستا و اقتصاد روستایی با کشاورزی ارتباط زیادی دارد تا آن‌جا که این نزدیکی را در تعاریف ارائه‌شده از روستا نیز می‌توان شاهد بود (محمدی یگانه و ولایتی، ۱۳۹۳، ص. ۵۵). کشاورزی از قدیمی‌ترین شکل فعالیت اقتصادی و تولیدی جامعه است (طالب، ۱۳۸۲، ص. ۱۸) و نقش آن در توسعه و ثبات اقتصادی سیاسی و بین‌المللی کشورها انکارناپذیر است (اوفارل، ۲۰۰۱، ص. ۲۲)؛ به طوری که «با زیربخش‌های خود می‌تواند از طریق تأمین سرمایه برای سایر بخش‌های اقتصادی، فروش محصولات آن به بازارهای خارجی و افزایش درآمدهای ارزی و کمک به کاهش واردات مواد خام نیاز بخش صنعت، جریان رشد و توسعه اقتصادی را تسهیل کند (شکوری، ۱۳۸۴، ص. ۲). اغلب روستاها از دیرباز محل تولید محصولات کشاورزی بوده‌اند، بنابراین، درصد بالایی از معیشت روستاییان در رابطه با استفاده از زمین قرار دارد (مهدوی و شمس‌الدینی، ۱۳۹۲، صص. ۲۱). کشاورزی مهم‌ترین فعالیت در نواحی روستایی است که به صورت سنتی و معیشتی در سکونت‌گاه‌های روستایی ایران صورت می‌گیرد. چنین ساختار اقتصادی و شغلی در نواحی روستایی مسائل خاصی را به دنبال داشته است. مشکلات موجود در مناطق شهری را تنها می‌توان با ایجاد فرصت‌های شغلی در مناطق روستایی حل کرد. پس، تنها توسل به فعالیت‌های کشاورزی در روستاها چاره‌ساز نبوده، ایجاد مشاغل متنوع یا تنوع‌بخشی به فعالیت‌ها به عنوان یک هنجار شناخته می‌شود (ایزدی، بدری و نامدار، ۱۳۹۱، صص. ۱۷-۱۸).

اغلب نظریه‌پردازان توسعه در راستای کاهش اثرات منفی ساختاری و در چهارچوب الگوی توسعه پایدار رویکرد متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی را پیشنهاد کرده‌اند (جوان، شاپان، نوغانی و قاسمی، ۱۳۹۰، ص. ۱). بنابراین، اقتصاد روستایی نیازمند متنوع‌سازی است (مطیعی لنگرودی، ۱۳۸۶، ص. ۱۶۵). رویکرد متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی، یکی از

رویکردهای مورد توجه در توسعه همه‌جانبه اجتماعات روستایی است؛ به گونه‌ای که وجود تنوع در اقتصاد روستا، لازمه دست‌یابی به توسعه پایدار روستایی بیان شده است (جوان و همکاران، ۱۳۹۰، ص. ۱). از نگاه درآمد، اشتغال به فعالیت‌های غیرکشاورزی در رشد و رونق اقتصاد روستایی دارای اهمیت است. از این رو گسترش فعالیت‌های غیرکشاورزی روستایی سهم عمده‌ای در افزایش درآمدهای روستایی داشته است (پاپلی یزدی، ۱۳۹۰، ص. ۲۲۷).

روستاها شهرستان رضوان‌شهر با کمبود سرمایه و نیروی انسانی متخصص مواجه هستند. از آن‌جایی که صنایع روستایی به تجهیزات و وسایل محدودتر و به نیروی انسانی با تخصص‌های نسبتاً پایین‌تری نیاز دارند، استقرار این فعالیت‌ها در مناطق روستایی، می‌تواند راهبردی مناسبی در جهت به‌کارگیری توان‌ها و قابلیت‌های بالقوه مادی و انسانی روستاهای مورد نظر به شمار آید. از طرفی، بررسی ساختار اقتصادی نواحی روستایی کشور و به تبع آن، شهرستان رضوان‌شهر، گویای این مطلب است که کشاورزی محور اساسی تأمین معیشت به شمار آمده و متأسفانه در اغلب برنامه‌های توسعه نیز مهم‌ترین و تنها رکن اقتصادی روستاها را شامل می‌شود. هرچند چنین ساختاری در گذشته با توجه به اقتصاد بسته و ویژگی‌های روستا و روستاییان قابلیت دوام داشت؛ ولی با گسترش بازار و تأثیر انکارناپذیر آن بر فضاهای روستایی و ناپایداری‌های موجود در ابعاد مختلف؛ طبیعی، اقتصادی و اجتماعی مشکل بتواند پایداری سکونت و اشتغال را در نواحی روستایی شهرستان رضوان‌شهر مشکلات خاصی به دنبال داشته است که می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- آسیب‌پذیری شدید اقتصادی و بی‌ثباتی منابع درآمدی در برابر نوسانات اقلیمی طی سال‌های اخیر، مانند سرمازدگی و کم‌آبی (به دلیل وابستگی اقتصاد به بخش کشاورزی و به دنبال آن انعطاف‌پذیری پایین اقتصاد روستایی)؛
- افزایش فشار بر منابع پایه محیطی، به دلیل محدودیت منابع تولید و در نهایت، تخریب آن (افزایش تقاضای آب، مصرف بی‌رویه کود و غیره)؛

- محدودیت اشتغال و نبود فرصت‌های شغلی متنوع در مناطق روستایی برای جوانان و نیروی کار مازاد بخش کشاورزی؛

- بیکاری آشکار و پنهان (به دلیل کم‌رنگ بودن فعالیت‌های مکمل تولید و نبود فرصت‌های شغلی غیرکشاورزی و به دنبال آن کاهش درآمد و افزایش فقر)؛

- کاهش بازده سرمایه در بخش کشاورزی طی سال‌های اخیر به دلایل مختلف به دلایل مختلف از جمله بازده کم تولید، نوسان قیمت محصول و نبود سازوکار مناسب برای تنظیم بازار، نقش واسطه‌ها و غیره؛

- مهاجرت نیروی انسانی جوان و جویای کار و کشاورزان خرده پا از نواحی روستایی به مرکز استان و همچنین، حاشیه کلان‌شهر تهران به منظور دسترسی به فرصت‌های شغلی (گسترش حاشیه‌نشینی، به هم خوردن ترکیب سنی و جنسی در نواحی روستایی و ایجاد مشکلات ناشی از آن) و غیره.

روستاهای شهرستان رضوان‌شهر از توان‌ها و قابلیت‌های متنوعی در زمینه‌های مختلف اقتصادی برخوردارند که نقشی در توسعه این نواحی ایفا نکرده است. همین مسأله بر مهاجرت روستاییان، به‌ویژه مهاجرت روزانه و کاهش نیروی کار مولد اقتصادی همانند جوانان و تبدیل مناطق روستایی به سکونت‌گاه‌های خوابگاهی و ضعیف‌شدن کارکرد اقتصادی منجر شده است.

از آنجایی که اقتصاد سکونت‌گاه‌های روستایی شهرستان بر کشاورزی استوار است و چنین ساختار اقتصادی نیز در برابر عوامل مختلف آسیب‌پذیر است بنابراین، اقتصاد کنونی روستاهای این شهرستان باید متحول شود. به این منظور، راهبرد تنوع‌سازی معیشت راهکار مناسبی برای این نواحی است. بر این اساس و با توجه به مسأله مورد نظر، تحقیق حاضر با هدف شناخت موانع و قابلیت‌های تنوع‌سازی معیشت در روستاهای شهرستان رضوان‌شهر پرداخته شده است. از این رو، به دنبال پاسخ‌گویی به سؤال اصلی زیر است.

- شهرستان رضوان‌شهر در راستای متنوع‌سازی معیشت با چه توان‌ها و محدودیت‌هایی روبه‌رو است؟

۲.۱. پیشینه تحقیق

تحقیقات و منابعی که به لحاظ موضوعی می‌توانند به عنوان پیشینه این تحقیق محسوب شده و در به‌انجام‌رسیدن آن مفید واقع شود، عبارت‌اند از:

عناستانی، طیب‌نیا و رضوانی (۱۳۹۳) پژوهشی با عنوان تحلیل موانع متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی در روستاهای مرزی شهرستان میروان انجام دادند که یافته‌ها نشان داد که موانع نهادی -مدیریتی به عنوان عمده‌ترین مانع فراروی متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی روستاها بوده است. **ریاحی و نوری (۱۳۹۳)** در مقاله‌ای با عنوان «تنوع‌بخشی فعالیت‌های اقتصادی و پایداری روستاها، مورد: شهرستان خرمدره» نشان دادند که میان تنوع‌بخشی فعالیت‌های اقتصادی و پایداری اقتصاد ارتباط معناداری وجود دارد؛ به نحوی در روستاهایی که تنوع فعالیت‌های اقتصادی بیشتر بوده است، سطح پایداری اقتصادی نیز بالاتر است. **قاسمی و جوان (۱۳۹۳)** در مقاله‌ای با عنوان «تبیین رابطه تنوع‌بخشی فعالیت‌های اقتصادی و توسعه پایدار روستایی، مطالعه موردی: شهرستان مشهد» نشان دادند که رابطه بین پایداری و تنوع مستقیم و به میزان ۰.۷۷ بود که از نظر شدت قوی است. براساس مطالعه صورت‌گرفته، تنوع‌بخشی می‌تواند پایداری سکونت‌گاه‌های روستایی را تقویت کند. **عینالی (۱۳۹۳)** در پژوهشی با عنوان «ارزیابی نقش گردش‌گری خانه‌های دوم در تنوع‌بخشی به اقتصاد روستایی، مورد: دهستان حصار ولیعصر در شهرستان آوج» نشان داد که نتایج مطالعه بیان‌گر وجود تفاوت معناداری در دو دوره قبل و بعد از گسترش خانه‌های دوم در مؤلفه‌های تنوع‌بخشی روستایی است. نتیجه رتبه‌بندی شاخص‌های تنوع‌بخشی به اقتصاد روستایی نیز نشان می‌دهد که روستاهای چنگوره و اسماعیل‌آباد بالاترین میزان و روستاهای قره‌بلاغ و آبدره پایین‌ترین جایگاه را داشته‌اند. **افراخته، ربیوار، اسدی و دامن‌باغ (۱۳۹۱)** مقاله‌ای با عنوان «نقش صنایع‌دستی در توسعه اقتصاد روستایی انجام دادند که یافته‌ها نشان داد صنایع‌دستی که از صنایع کارخانه‌ای متمایز است، می‌تواند منبع درآمد خوبی برای روستاییان در کنار سایر فعالیت‌هایشان باشد و در توسعه اقتصادی روستا مؤثر افتد.

این تحقیق تنها ایجاد صنایع‌دستی و توسعه آن را در روستاها عامل توسعه سکونت‌گاه‌های روستایی می‌داند. **فرانک**

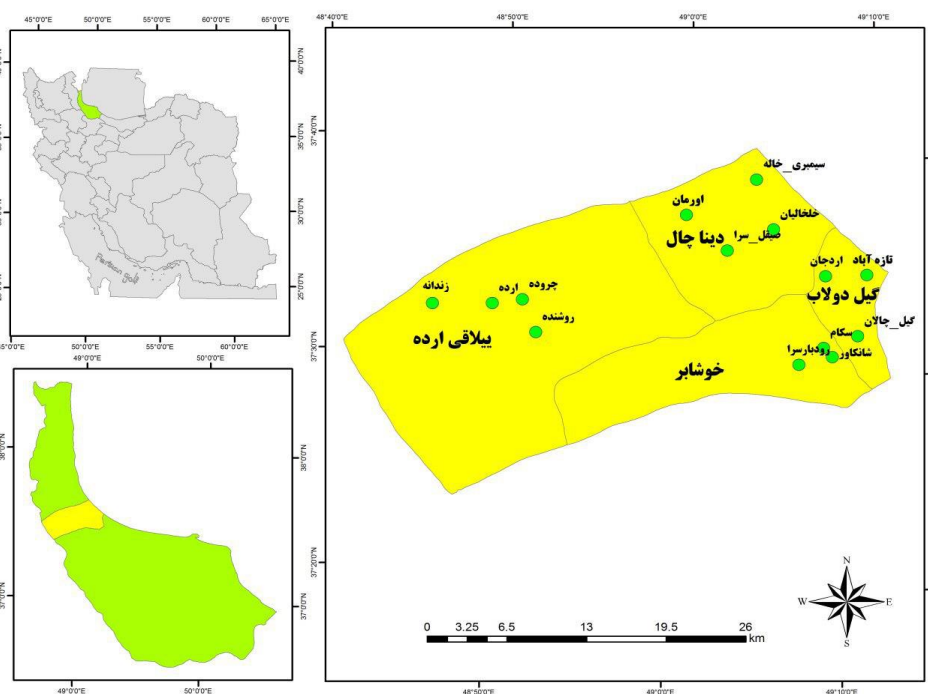
بهتری برخوردارند و نسبت به شوک‌های اقلیمی و بحران‌های اقتصادی، آسیب‌پذیری کمتری دارند. دیویس^۵، وینترس^۶ و کارلتو^۷ (۲۰۱۰) در پژوهشی با عنوان «مقایسه فعالیت‌های درآمدزای روستایی بین کشورها» نشان دادند که در مناطق روستایی بسیاری از کشورها، بزرگ‌ترین سهم از درآمد ناشی از فعالیت‌های خارج از کار کشاورزی و بزرگ‌ترین سهم خانوار در تنوع‌بخشی به منابع درآمدی است.

۲. روش‌شناسی تحقیق

۱.۲. قلمرو جغرافیایی تحقیق

شهرستان رضوان شهر از موقعیت جغرافیایی و راهبردی ممتازی برخوردار است؛ به طوری که گره گاه ارتباطی بخش‌های مرکزی، غربی و شمالی محسوب شده و مدخل شاهراه ارتباطی گیلان به استان اردبیل، کشورهای قفقاز و روسیه است (شکل ۱). این شهرستان دارای ۱۰۷ روستای دارای سکنه و ۵ روستای خالی از سکنه است.

الیس^۲ (۲۰۰۰) پژوهشی با عنوان «معیشت روستایی و سیاست‌های کاهش فقر در کشورهای اوگاندا و تانزانیا» انجام دادند که نتایج تحقیق نشان داد که رابطه بین متنوع‌سازی و قابلیت بهره‌وری مزارع به طور مناسبی است، با کاهش میزان تنوع فعالیت‌های اقتصادی در مناطق روستایی، ناپایداری سکونت‌گاه‌های روستایی افزایش می‌یابد و تنوع‌سازی معیشت ساکنان روستاها راه حل اساسی برای دستیابی به توسعه پایدار است. یانگ^۳ (۲۰۰۴) در مقاله‌ای با عنوان «تحصیلات و کارآیی تخصصی: رشد درآمد خانواده در طول دوران اصلاحات ارضی و روستایی چین» نشان دادند که تحصیلات، توانایی کشاورزان را در اختصاص کار و سرمایه به تولید غیرزراعی بهبود می‌بخشد. در طول مدت تحول توسعه فعالیت‌های غیرکشاورزی به گونه مهمی به توسعه درآمد خانواده کمک می‌کنند. ارسادو^۴ (بانک جهانی) (۲۰۰۶) در مقاله‌ای با عنوان «تنوع‌بخشی درآمدی در زیمبابوه: پیامدهای رفاهی در نواحی شهری و روستایی» به این نتایج رسیدند که خانوارهایی که در مناطق روستایی منطقه مورد مطالعه (زیمبابوه)، دارای منابع درآمدی متنوع‌تری هستند، از پایگاه اقتصادی و اجتماعی

شکل ۱- موقعیت جغرافیایی محدوده مورد مطالعه در سطح کشور و استان

مأخذ: ترسیم نگارندگان، ۱۳۹۴

۲.۲. روش تحقیق

مطالعه حاضر بر مبنای هدف، کاربردی است و بر حسب روش، توصیفی-تحلیلی است. به منظور انجام این پژوهش، از روش‌های کتابخانه‌ای-اسنادی و مطالعات میدانی بهره‌گیری شده است. در روش کتابخانه‌ای-اسنادی از کتب، مقالات، رساله‌ها، پایان‌نامه‌ها، بهره گرفته شده است. با استفاده از این ابزار به بررسی و گردآوری مبانی نظری و پیشینه تحقیق پرداخته شد و با بررسی داده‌های موجود در خصوص ناحیه مطالعاتی و تبدیل این داده‌ها به اطلاعات، بخشی از موانع طبیعی و انسانی روستاهای شهرستان رضوان‌شهر در ارتباط با توسعه اقتصادی با استفاده از این روش، مورد شناسایی و معرفی قرار گرفته شد. جهت جمع‌آوری داده‌های اولیه، از پرسش‌نامه، مصاحبه و مشاهده استفاده شد. جامعه آماری مورد مطالعه در این تحقیق، کلیه سکونت‌گاه‌های واقع در شهرستان رضوان‌شهر است که این روستاها را در ابتدا از نظر عارضه‌نگاری، ارتفاع از سطح دریا و شکل استقرار به چهار واحد (کوهستانی، جلگه‌ای، کوهپایه‌ای و ساحلی) مجزا تفکیک و تقسیم کرده و سپس متناسب با تعداد روستاهای واقع در هر یک از چهار تیپ، تعداد مشخصی روستا به عنوان نمونه انتخاب شده است. بنابراین، جامعه آماری مورد مطالعه در این تحقیق، ۱۴ نقطه روستایی شهرستان رضوان‌شهر با ۴۲۰۲ خانوار (۱۴۶۶۴ نفر) است. تعداد اعضای نمونه نیز ۲۳۲ خانوار است که از طریق فرمول کوکران به دست آمد. از این رو، این تعداد پرسش‌نامه در میان خانوارهای روستاهای نمونه توزیع شد. برای سنجش پایایی پرسش‌نامه، ابتدا ۳۰ عدد از پرسش‌نامه به صورت پیش‌آزمون، در روستاهای مورد مطالعه تکمیل شد که میزان پایایی پرسش‌نامه از طریق آزمون آلفای کرونباخ ۰,۸۷۶ به دست آمد. جهت بررسی سهم عوامل و شاخص‌های مختلف در عدم تنوع‌بخشی معیشت روستایی (موانع متنوع‌سازی معیشت) شهرستان رضوان‌شهر از رگرسیون چندمتغیره با روش گام‌به‌گام در نرم‌افزار SPSS استفاده شده است؛ علاوه بر این، مقاله حاضر پتانسیل‌های محیطی، اجتماعی و اقتصادی روستاهای شهرستان را نیز مورد ارزیابی قرار داده است، برای این کار ابتدا شاخص و متغیرهای مورد بررسی طبقه‌بندی شده و با بهره‌گیری از رگرسیون چندمتغیره با روش گام‌به‌گام سهم هر یک از شاخص‌ها و عوامل مختلف

در متنوع‌سازی معیشت روستاهای شهرستان مورد بررسی قرار گرفت.

۳. مبانی نظری تحقیق

امروزه موضوع پایداری سرلوحه تمامی فعالیت‌ها و برنامه‌های توسعه، از جمله توسعه روستایی است. در بررسی مقوله پایداری، پرداختن به دیدگاهی همه‌جانبه لازم و ضروری است (قاسمی و جوان، ۱۳۹۳، ص. ۲۳۸). توسعه پایدار روستایی، عدالت متضمن فقرزدایی و کاهش شکاف بین فقرا و ثروتمندان است و هدف از پایداری نیز پایداری معیشت با حفظ امرار معاش آینده از طریق حفظ منابع طبیعی است (برور، ۲۰۰۲، ص ۴۷). توسعه پایدار روستایی فرآیند تغییر پایداری اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و محیطی است که برای افزایش رفاه بلندمدت جوامع روستایی طراحی می‌شود. توسعه پایدار روستایی جنبه‌های گوناگونی را در بر می‌گیرد؛ اما زمینه‌سازی‌های ساختاری در چهار جنبه عام شامل ساختار محیطی-بوم‌شناختی، ساختار و روابط اجتماعی-فرهنگی، ساختار و روابط کالبدی-فضایی و ساختار و روابط اقتصادی می‌تواند به کارکرد صحیح این فرآیند منجر شود. از مؤلفه‌های جدید توسعه و از عناصر اصلی در بازنگری مفهوم آن توان‌مندسازی و ظرفیت‌سازی است که توان‌مندسازی به معنای ایجاد قدرت قانونی یا به سخن دیگر، سرمایه‌گذاری به منظور تقویت قدرت قانونی برای تواناسازی و واگذاری اختیار به مردم است. دلالت مستقیم توان‌مندسازی مقابله با عوامل بی‌قدرتی است. بی‌قدرتی نه تنها به ایجاد فقر منجر می‌شود؛ بلکه محصول اصلی و مستقیم آن است. ظرفیت‌سازی معطوف به راهبردها و اقداماتی است که هدف آن کمک به مردم در جهت این مهم است که توانایی‌های خود را بشناسند و برای بهبود زندگی فردی و جمعی از آن بهره‌گیرند، علل ناتوانی بسیاری از کشورها در پیشبرد و حفظ توسعه اقتصادی و اجتماعی را ناکارایی رویکردهای معمول توسعه در ایجاد ظرفیت پایدار نیروی انسانی، نهادها و سازمان‌ها در سطح محلی بیان کرده‌اند (رضوانی، ۱۳۹۰، صص. ۱۱۰-۱۰۸).

راهبرد معیشت پایدار در اواخر دهه ۱۹۸۰ در کمسیون جهانی محیط زیست و توسعه با هدف پیشرفت و در راستای فقرزدایی از اجتماعات روستایی به وجود آمد. در این رهیافت

فرصت‌های اقتصادی که در حال از بین رفتن هستند و فرصت‌های جدید اقتصادی حق انتخاب بیشتری را برای خود فراهم آورند (اسکینز^{۱۱}، ۱۹۹۸، ص. ۱۲).

رویکرد معیشت پایدار، از بستر و نظریه وسیع توسعه روستایی برخاسته است. نظریه توسعه روستایی، خود پس از میانه قرن بیستم از سه بدنه فکری اصلی؛ یعنی مدل جمعیت و فن‌آوری، توسعه کشاورزی و نظریه‌های اقتصاد سیاسی عبور کرده است (الیس^۲، ۱۹۹۸).

برای پایداری معیشت روستایی باید اقدامات متنوعی را انجام داد؛ زیرا این امر باعث افزایش پایداری در برابر حوادث ناگهانی می‌شود. در این رابطه، شناساندن توان‌مندی‌های فردی و خانوادگی معیشت روستایی به گروه‌های بزرگ‌تر اقتصادی و اجتماعی در شهرها برای بهبود توان‌مندی‌ها بسیار ضروری است. به طور کلی، افزایش تنوع در معیشت روستایی باعث ایجاد انعطاف‌پذیری بیشتری در مسائل اقتصادی می‌شود؛ زیرا این اجازه را به روستاییان می‌دهد تا در بین فرصت‌های اقتصادی که در حال از بین رفتن هستند و فرصت‌های جدید اقتصادی حق انتخاب بیشتری را برای خود فراهم آورند (اسکینز^{۱۱}، ۱۹۹۸، ص. ۱۲).

در هر صورت مزایای مثبت تنوع‌سازی در محیط‌های روستایی نسبت به اثرات منفی آن بیشتر به چشم می‌آید و جنبه‌های مثبت منافع بیشتری را برای روستاییان در نظر می‌گیرد، در حالی که اثرات منفی زمانی اتفاق می‌افتد که نیروی کار در زمینه‌ای خاص و در مکانی خاص صرفاً مورد استفاده قرار بگیرد. برای حذف محدودیت‌ها و گسترش فرصت‌ها، تنوع بخش‌های معیشت از جمله سیاست‌های مناسب هستند برای این که گزینه‌های بیشتری را برای امنیت غذایی و رفاه خانوار روستایی فراهم می‌کنند (کارنی^{۱۲}، ۱۹۹۸، ص. ۳۸).

به‌وجود آمدن برخی از بحران‌های جهانی و طبیعی از جمله خشک‌سالی، تغییرات شدید اقلیمی و عدم انعطاف اقتصاد بیشتر روستاها به دلیل تکیه بر اقتصاد تک‌محصولی موجب شده است که توجه به متنوع‌سازی معیشت روستایی در سالیان اخیر بیشتر شود. با توجه به وضعیت اقتصادی روستاهای شهرستان رضوان‌شهر که به صورت تک‌محصولی می‌باشند زمینه نجات این روستاها ایجاد تنوع معیشتی است.

توسعه، معیشت اجتماعات در کانون توجه بوده و معیشت به طور گسترده دربرگیرنده همه اجزا و عناصر مختلفی است که مردم از آن‌ها استفاده می‌کنند یا در تولید و خلق ابزارها و وسایل گذران زندگی (و نه فقط فعالیت‌های درآمدزا) برای خود و خانواده خود از آن‌ها تأثیر می‌پذیرند. معیشت پایدار از ابعاد کلیدی پارادایم توسعه پایدار روستایی است که در آن، توجه جدی به معیشت و تحول آن و نیز شیوه‌های برطرف کردن چالش‌های آن از ضروری‌ترین ابعاد کاهش فقر روستایی و توسعه روستایی به شمار می‌رود. در این میان، ارائه راهبردهای معیشت پایدار راهکاری جدید در نظریه‌های توسعه برای توان‌مندسازی و ظرفیت‌سازی در مناطق روستایی در راستای تغییر الگوی زندگی و فعالیت کنونی (که معیشتی و آسیب‌پذیر است) به الگویی مطلوب است و یکی از ابزارهای مهم برای رسیدن به توسعه پایدار محسوب می‌شود (سجاسی قیداری، صادقلو و پالوج، ۱۳۹۲، ص. ۸۶). روند نزولی وضعیت اقتصاد روستاها، جابه‌جایی و مهاجرت‌های گسترده روستاییان به شهرها، گسترش فقر و بیکاری، عدم امنیت غذایی، قرار گرفتن عمده جمعیت روستایی در حاشیه و مواردی از این دست نشان می‌دهد که اهداف حیاتی توسعه مبنی بر افزایش پایدار درآمد، گسترش اشتغال‌های تولیدی و برقراری متعادل تر منافع ناشی از رشد در مناطق روستایی با شکست مواجه شده است (فراهانی، ۱۳۸۵، ص. ۳). در قالب این الگو پایداری معیشت و امنیت اقتصادی در نواحی روستایی اهمیتی بسیار اساسی و ضروری دارد (علوی‌زاده و کرمانی، ۱۳۸۹، ص. ۳۱۱). بنابراین، تنوع‌بخشی به اقتصاد سکونت‌گاه‌های روستایی در کشورهای در حال توسعه موجب بهبود فرصت‌های شغلی غیرکشاورزی در مناطق روستایی شده و همین‌طور تأثیر مهمی در رفاه خانوارهای روستایی دارد (دمارگر^{۱۰}، ۲۰۱۰، ص. ۳۳). برای پایداری معیشت روستایی باید اقدامات متنوعی را انجام داد؛ زیرا این امر باعث افزایش پایداری در برابر حوادث ناگهانی می‌شود. در این رابطه، شناساندن توان‌مندی‌های فردی و خانوادگی معیشت روستایی به گروه‌های بزرگ‌تر اقتصادی و اجتماعی در شهرها برای بهبود توان‌مندی‌ها بسیار ضروری است. به طور کلی، افزایش تنوع در معیشت روستایی باعث ایجاد انعطاف‌پذیری بیشتری در مسائل اقتصادی می‌شود؛ زیرا این اجازه را به روستاییان می‌دهد تا در بین

۴. یافته‌های تحقیق

۴.۱. موانع متنوع‌سازی معیشت

موانع متنوع‌سازی معیشت در روستاهای شهرستان رضوان‌شهر با استفاده از مشاهدات محقق و شناخت قبلی و با کمک برخی از استادان دانشگاه، کارشناسان محلی شاغل در ادارات ستادی و دستگاه‌های اجرایی ذی‌ربط (اداره جهاد کشاورزی، اداره منابع طبیعی، اداره شیلات و غیره) تعیین شد. این موانع براساس شاخص‌های تحقیق و سؤال از پاسخ‌گویان مشخص شد که **جدول (۱)** ارائه شده است. شاخص‌های مورد بررسی در تحقیق به ۴ عامل زیرساختی-نهادی، اقتصادی، محیطی و اجتماعی تقسیم می‌شود (**جدول ۱**).

از آنجایی که تنوع در فعالیت‌های معیشتی و محصولات کشاورزی مخاطرات را کاهش می‌دهد، گزینه‌های بیشتری را پیش رو می‌نهد و در نهایت، نظام اجتماعی سکونت‌گاه‌های روستایی شهرستان رضوان‌شهر از پایداری بیشتری برخوردار می‌شوند. پایداری توسعه مستلزم پایداری کشاورزی است، از سوی دیگر، تنوع‌بخشی اقتصاد روستایی نقش برجسته‌ای در پایداری کشاورزی می‌تواند ایفا کند؛ ضمن این که بدون رشد و پیشرفت بخش کشاورزی، امکان توسعه فعالیت‌های جدید اقتصادی به‌خصوص در زمینه صنایع کشاورزی، به عنوان ضرورتی اجتناب‌ناپذیر در توسعه اقتصادی آینده نواحی روستایی بسیار ضعیف خواهد بود.

جدول ۱- موانع متنوع‌سازی معیشت در روستاهای شهرستان مورد مطالعه

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۴

متغیر	موانع
محیطی	بارش نابهنگام برف و سرمای شدید طی چند سال اخیر
	شیب اراضی
	خشک‌سالی‌های فصلی و دوره‌های
	کمبود آب در زمان نیاز محصول به آبیاری
	محدودیت‌های اقلیمی
	کمبود زمین کشاورزی
زیرساختی و نهادی	کمبود مرتع
	نامناسب بودن راه‌های دسترسی
	عدم توجه کافی دولت به برنامه‌ریزی توسعه تنوع معیشت روستایی
	عدم دسترسی به نهاده‌های مختلف کشاورزی
	کمبود یا فقدان انبار یا سردخانه
	فقدان صنایع تبدیلی محصولات کشاورزی (به‌خصوص کیوی و لبنیات)
	عدم ارائه مجوز ساخت کارگاه‌های صنایع روستایی
	عدم سرمایه‌گذاری بخش دولتی و خصوصی
	عدم تهیه اجرای برنامه‌های توسعه در منطقه
	عدم بازاریابی محصولات کشاورزی
	عدم دسترسی و اطلاع از روش‌های جدید معیشتی
	ممانعت اداره منابع طبیعی از گسترش سطح زیرکشت
	عدم وجود امکانات فراغتی
اقتصادی	نبود امکانات مناسب پذیرایی، اقامتی و بهداشتی برای گردش‌گران
	ناشناخته‌بودن قابلیت‌های گردش‌گری منطقه به دلیل عدم معرفی آن
	کمبود یا عدم دسترسی روستاییان به وام‌ها و منابع مالی
	عدم برخورداری روستاییان از آموزش فعالیت‌های غیرزراعی
	کمبود یا عدم وجود آموزش‌های ترویجی و فنی و حرفه‌ای
	ضعف امکان سرمایه‌گذاری در فعالیت‌های غیرکشاورزی توسط ساکنان بومی به علت کمبود سرمایه
	عدم اعطای تسهیلات اعتباری بلندمدت مورد نیاز با نرخ بهره اندک

ادامه جدول ۲

متغیر	موانع
اقتصادی	فاصله از شهر
	میزان درآمد در بخش غیر کشاورزی
	میزان درآمد در بخش کشاورزی
	محدودیت در بازاریابی محصولات صنعتی روستایی
	امکان رقابت اندک محصولات صنعتی روستایی با تولیدات صنایع شهری
	محدودیت دسترسی به بازارهای شهر
اجتماعی	گرایش ساکنان شهری غیربومی به خرید و استفاده اختصاصی از املاک روستایی در قالب ویلاها و خانه‌های دوم
	بالا بودن سن روستاییان
	فقدان یا کمبود تجربه و مهارت فنی روستاییان در ارتباط با صنایع روستایی
	بی‌سوادی و پایین بودن سطح سواد
	کمبود نیروی متخصص و ماهر
	عدم علاقه جوانان به مشاغل کشاورزی
	پایین بودن سطح سواد فعالان اقتصادی
	گرایش روستاییان به مهاجرت به شهرها
	پایین بودن سطح مشارکت روستاییان
	عدم اطلاع روستاییان از تعاونی و مزایای آن
	فصلی بودن حضور گردش‌گران
	وجود ریسک‌پذیری کمتر در بین روستاییان

تنوع‌سازی معیشت روستایی، تأثیر دارند؛ اما عوامل زیرساختی-نهادهی دارای اثر بیشتری بوده و عوامل اجتماعی دارای کمترین تأثیر است.

جدول ۲- ضرایب تعیین متغیرهای مؤثر در عدم تنوع‌بخشی در معیشت منطقه

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۴

مدل	ضریب هم‌بستگی	ضریب تعیین (R^2)	ضریب تعیین تعدیل شده
۱	۰/۷۱۷	۰/۶۰۲	۰/۶۰۲
۲	۰/۸۸۴	۰/۸۴۳	۰/۸۴۲
۳	۰/۹۰۷	۰/۸۶۱	۰/۸۶۳
۴	۰/۹۲۷	۰/۸۷۳	۰/۸۷۳

* معنی‌داری در سطح ۰/۰۵

با توجه به جدول ۲، میزان ضریب تعیین (R^2) مطابق نتایج تحلیل رگرسیونی برابر با ۰/۸۷۳ است و به این معنی است که بیش از ۸۷ درصد از تغییرات در متغیر وابسته «عدم تنوع‌سازی معیشت روستایی» توسط متغیرهای مستقل وارد شده در مدل، بیان می‌شود یا به بیان دیگر متغیرهای زیرساختی-نهادهی، عوامل محیطی، عوامل اجتماعی و عوامل

برای بررسی میزان تأثیر متغیرهای زیرساختی-نهادهی، عوامل محیطی، عوامل اجتماعی و عوامل اقتصادی در عدم تنوع‌سازی معیشت روستایی از روش آماری رگرسیونی چندگانه با روش گام‌به‌گام استفاده می‌شود. در این مدل رگرسیونی عوامل زیرساختی-نهادهی، عوامل محیطی، عوامل اجتماعی و عوامل اقتصادی، به عنوان متغیرهای مستقل و عدم تنوع‌سازی معیشت روستایی به عنوان متغیر وابسته مشخص شد.

برای انجام این مدل ابتدا هر چهار متغیر مستقل زیرساختی-نهادهی، عوامل محیطی، عوامل اجتماعی و عوامل اقتصادی وارد مدل رگرسیون گام‌به‌گام می‌شوند. در رگرسیون گام‌به‌گام متغیرهای مستقل (پیش‌بینی) که بر روی متغیر وابسته اثر داشته باشند، وارد مدل می‌شوند و سایر متغیرهای پیش‌بین که بر روی متغیر وابسته اثر ندارند، وارد مدل نمی‌شوند. در این رگرسیون ابتدا متغیر «عوامل ساختاری-نهادهی» وارد مدل می‌شود، در مرحله دوم متغیر «محیطی»، در مرحله سوم متغیر «عوامل اقتصادی» و در مرحله چهارم متغیر «عوامل اجتماعی» وارد مدل می‌شود. نتایج به دست آمده از مدل نشان داد که همه متغیرهای مستقل در عدم

استاندارد عوامل محیطی و اجتماعی به ترتیب ۰/۱۱۳ و ۰/۰۹۸ شده است.

در جدول (۴) به منظور مقایسه میزان تأثیر و نقش هر یک از عوامل اثرگذار در عدم متنوع‌سازی معیشت روستایی از ضرایب بتا استاندارد شده استفاده شده است. ضرایب بتا استاندارد شده مربوط به زیرساختی-نهادی برابر با ۰/۷۲۱ محاسبه شده است که نسبت به سایر متغیرهای مستقل وارد شده در مدل رگرسیون، دارای بیشترین مقدار است. بنابراین، می‌توان گفت که عوامل زیرساختی موجود نظیر نامناسب بودن راه‌های دسترسی، عدم دسترسی به نهاده‌های مختلف کشاورزی، عدم تهیه اجرای برنامه‌های توسعه در منطقه، کمبود یا عدم دسترسی روستاییان به وام‌ها و منابع مالی، عدم سرمایه‌گذاری بخش دولتی و خصوصی، عدم بازاریابی محصولات کشاورزی و غیره بیش از سایر محدودیت‌ها در عدم متنوع‌سازی معیشت روستایی منطقه تأثیر دارد و در مراتب بعدی، عوامل اقتصادی، عوامل محیطی و عوامل اجتماعی در عدم متنوع‌سازی معیشت روستایی اثر داشته است.

کشاورزی در مناطق روستایی منطقه به صورت سنتی است و تا حدود زیادی به شرایط محیطی و آب و هوایی بستگی دارد. این ساختار ضعیف اقتصادی موجب شده است که روستاییان این شهرستان با مشکلات عدیده‌ای مواجه شده که در نهایت می‌تواند موجب کاهش جمعیت این روستاها و در نهایت، تخلیه بسیاری از روستاها شود. جهت تغییر این ساختار اقتصادی و حرکت به سمت توسعه پایدار اقتصادی در روستاهای این منطقه پیشنهاد می‌شود. تحقق این راهبرد، با موانعی روبه‌رو است که لزوم پرداختن به این موانع و بررسی آن‌ها جهت برداشتن آن‌ها ضروری است. در کنار این موانع، روستاهای منطقه مورد مطالعه از توان‌های بالایی در زمینه تنوع‌سازی و ایجاد مشاغل غیرکشاورزی برخوردار است که با استفاده از برنامه‌های توسعه‌ای مناسب و با تلاش برنامه‌ریزان و مسئولان امر می‌توان این توان‌های بالقوه را به بالفعل تبدیل کرد تا پایداری سکونت‌گاه‌های روستایی شهرستان رضوان شهر تضمین شود.

اقتصادی، در مجموع حدود ۸۶ درصد از عوامل مؤثر در عدم متنوع‌سازی معیشت روستایی را تبیین می‌کند. نتایج آزمون رگرسیون گام‌به‌گام در جدول (۳) نشان داده شده است.

جدول ۳- میزان تأثیر متغیرهای مؤثر در عدم متنوع‌سازی معیشت روستایی

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۴

سطح معناداری (Sig)	آماره t	ضریب بتا (β)		متغیرها
		استاندارد	غیراستاندارد	
۰/۰۰۰*	-۱۱/۳۳	—	-۰/۶۷۴	ضریب ثابت
۰/۰۰۰*	۲۵/۱۲	۰/۵۰۶	۰/۵۴۴	عوامل اقتصادی
۰/۰۰۰*	۴۶/۱۷	۰/۶۵۸	۰/۷۲۱	زیرساختی-نهادی
۰/۰۰۰*	۱۳/۰۳	۰/۲۲۳	۰/۱۱۳	عوامل محیطی
۰/۰۰۰*	۱۰/۰۱	۰/۱۸۶	۰/۰۹۸	عوامل اجتماعی

نتایج به دست آمده در جدول (۳) نشان می‌دهد که سطح معنی‌داری مدل برابر با ۰/۰۰۰ و کمتر از ۰/۰۵ است. بنابراین، با اطمینان ۹۵ درصد، مدل رگرسیونی برازش داده شده، مدل مناسب و معنی‌داری است.

با استفاده از جدول (۴) و به منظور مقایسه میزان تأثیر و نقش هر یک از عوامل اثرگذار در عدم متنوع‌سازی معیشت روستایی از ضرایب بتا استاندارد شده استفاده شد. ضرایب بتا استاندارد شده مربوط به عامل زیرساختی-نهادی بیشترین مانع بر سر راه متنوع‌سازی معیشت در روستاهای شهرستان است که مقدار بتا استاندارد آن ۰/۷۲۱ است که این عامل با ۱۷ شاخص بارگذاری و محاسبه شد. بنابراین، عامل زیرساختی-نهادی موجود در نواحی روستایی شهرستان، بیش از سایر عوامل در عدم متنوع‌سازی معیشت روستایی منطقه تأثیر دارد و عامل اقتصادی دومین عامل تأثیرگذار در عدم متنوع‌سازی معیشت است که در آن ۸ شاخص قرار دارد که مقدار بتا استاندارد آن ۰/۵۵۴ است. و عوامل محیطی و اجتماعی هرچند با تأثیر کمتر نسبت به دو عامل قبلی ولی از موانع سوم و چهارم در مدل رگرسیون است که عوامل محیطی با ۷ و اجتماعی با ۱۲ شاخص سنجدیده شده‌اند و مقدار بتا

جدول ۴- ترتیب اثرگذاری موانع در عدم متنوع‌سازی
معیشت روستایی منطقه

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۴

موانع	ترتیب اثرگذار
عوامل اقتصادی	۲
زیرساختی-نهادی	۱
عوامل محیطی	۳
عوامل اجتماعی-فرهنگی	۴

۲.۴. قابلیت‌های متنوع‌سازی معیشت

شناخت توان‌مندی‌ها و پتانسیل‌های محیط اولین حلقه در زنجیره توسعه است. بنابراین، در این رابطه توان‌های

تنوع‌سازی معیشت در روستاهای شهرستان رضوان‌شهر با استفاده از مشاهدات محقق و با کمک برخی از استادان دانشگاه، کارشناسان محلی شاغل از قبیل، اداره جهاد کشاورزی، اداره منابع طبیعی، اداره شیلات و غیره تعیین شد. این توان‌ها و پتانسیل‌ها براساس شاخص‌های تحقیق و سؤال از پاسخ‌گویان مشخص شد که در **جدول (۵)** ارائه شده است. بنابراین، در پژوهش حاضر، امکانات، توان‌مندی‌ها و قابلیت‌های محدود مورد مطالعه در سه دسته محیطی، اقتصادی و اجتماعی-فرهنگی طبقه‌بندی شده است که این توان‌های در **جدول (۵)** جمع‌آوری شده است.

جدول ۵- قابلیت و توان‌های متنوع‌سازی معیشت در روستاهای شهرستان مورد مطالعه

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۴

قابلیت‌ها	ابعاد
وجود مواد اولیه و خام مورد نیاز با صنایع کشاورزی و صنایع دستی	محیط طبیعی
وجود محصولات متنوع کشاورزی در ارتباط با گردش‌گری	
آب و هوای مناسب و سالم	
وجود چشم‌اندازهای زیبا به همراه مزارع برنج و فضای سبز	
پرورش و تولید گیاهان زینتی و دارویی	
وجود شرایط طبیعی برای تولید عسل	
وجود مواد اولیه و خام مورد نیاز با صنایع تبدیلی و تکمیلی کشاورزی	
وجود منابع آبی از جمله چشمه، رودخانه برای پرورش آبزیان دریایی	
موقعیت و دسترسی منطقه به بنادر آزاد تجاری	
وجود دریا در روستاهای ساحلی مانند تازه آباد و سیمبرخاله	
وجود چشمه‌های متعدد در روستاهای کوهستانی مانند ارده	
وجود دریای خزر جهت انجام ورزش‌های و تفریحات تلبستانی از قبیل اسکی، شنا، قایق‌سواری، موج‌سواری و غیره	
جاذبه‌های کوهستانی منطقه جهت انجام ورزش‌هایی از قبیل کوهنوردی، راهپیمایی، دوچرخه‌سواری و غیره	
امکان پرورش انواع چوب تجاری	محیط اجتماعی-فرهنگی
امکان شرایط انجام کشت دوم در روستاهای منطقه	
اعتقاد روستاییان به اشتغال‌زا بودن و درآمدزا بودن فعالیت‌های غیرکشاورزی	
وجود انگیزه و روحیه بالای مشارکت	
ارزان بودن نیروی کار در مناطق روستایی	
وجود روحیه مهمان‌نوازی و مهمان‌داری در بین روستاییان	
وجود دانش بومی و تجربه بالای روستاییان	
برگزاری جشنواره‌های بومی-محلی	
وجود روحیه همکاری با سرمایه‌گذاران بومی و غیربومی	
وجود یک‌پارچگی و همبستگی بالای اجتماعی	
نهادینه بودن فرهنگ کار و تلاش در میان روستاییان	

ادامه جدول ۵

قابلیت‌ها	ابعاد
وجود امکانات و تسهیلات زیربنایی مناسب در روستا از قبیل راه، برق، تلفن	محیط اقتصادی
وجود کارخانه چوکا در نزدیکی روستاهای شهرستان	
ایجاد و تشکیل بازارچه‌های محلی و موقت	
مشارکت زنان در فعالیت‌های اقتصادی	
امکان ایجاد صنایع وابسته به چوب	محیط اقتصادی
ایجاد فرآورده‌های دامی و لبنی ثانویه	
وجود ارتباطات شبکه‌ای و ناحیه‌ای مناسب	
ایجاد مراکز خرید محصولات کشاورزی	
امکان سرمایه‌گذاری‌های خرد توسط بخش خصوصی	
امکان تشکیل تعاونی‌ها و سرمایه‌گذاری آن‌ها در تنوع‌سازی معیشت	
تشکیل بازارهای محلی برای ارائه محصولات محلی و خانگی	
امکان گردش‌گری مذهبی با وجود امامزاده سید شرفالدین	

اجتماعی-فرهنگی، متغیرهای مستقل و تنوع‌سازی اقتصاد روستایی متغیر وابسته است.

جدول ۶- میزان تأثیر متغیرهای مؤثر در متنوع‌سازی

معیشت روستایی

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۴

نام متغیر	ضریب بتا (β)		آماره t	سطح معنی‌داری (Sig)
	غیراستاندارد	استاندارد		
ضریب ثابت	-۰/۵۲۸	—	-۶/۰۲۳	۰/۰۰۰*
عوامل محیطی	۰/۴۴۷	۰/۵۲۳	۱۵/۰۳۲	۰/۰۰۰
عوامل اقتصادی	۰/۲۶۳	۰/۳۲۹	۱۲/۰۲	۰/۰۰۰
عوامل اجتماعی-فرهنگی	۰/۱۱۹	۰/۲۲۳	۹/۵۶	۰/۰۰۰

* معنی‌داری در سطح ۰/۰۵

نتایج به‌دست‌آمده، نشان می‌دهد که سطح معنی‌داری مدل برابر با ۰/۰۰۰ و کمتر از ۰/۰۵ است ($\text{Sig} < ۰/۰۵$). بنابراین، با اطمینان ۹۵ درصد، مدل رگرسیونی به‌دست‌آمده مدل مناسب و معنی‌داری است. معادله خطی حاصل‌شده از تحلیل رگرسیونی به صورت زیر است:

$$Y = -0/528 + 0/447 X1 + 0/263 X2 + 0/119 X3$$

شهرستان رضوان‌شهر و به‌خصوص روستاهای این شهرستان به لحاظ ویژگی‌های طبیعی؛ اعم از دارابودن منابع آب و خاک و نیز قابلیت‌های محیطی در سطح بالای توان‌مندی به منظور زمینه‌سازی جهت انجام تنوع‌سازی معیشت روستایی و توسعه و آبادانی نواحی سکونت‌گاهی روستایی برخوردار است. برای دریافت تحلیلی دقیق‌تر از ویژگی‌های موجود در ناحیه مورد مطالعه، ابتدا هر یک از توان‌ها در جدولی جداگانه طبقه‌بندی شد.

قابلیت‌های متنوع‌سازی معیشت در منطقه مورد مطالعه، با توجه به مطالعات اکتشافی در منطقه، نظر مردم محلی و شاخص‌های تحقیق استخراج‌شده و در سه دسته محیطی، اقتصادی و اجتماعی-فرهنگی طبقه‌بندی شد. برای تحلیل داده‌ها از روش رگرسیون خطی چندمتغیره بهره گرفته شد. در ادامه برای عملیاتی‌سازی ساختن مطالعه به منظور ارزیابی نقش توان‌ها و قابلیت‌های منطقه در تنوع‌سازی معیشت روستایی از دیدگاه ساکنان در روستاهای مورد مطالعه، ابتدا عوامل و متغیرهایی در ۳ بعد محیطی، اقتصادی و اجتماعی-فرهنگی به شرح جدول (۶) تهیه و سپس براساس آن به تدوین پرسش‌نامه با طیف لیکرت پرداخته شد و متناسب با جهت تأثیرگذاری و با توجه به تأثیرگذاری متغیر مستقل در متغیر وابسته در تحقیق کدگذاری (به پایین‌ترین سطح طیف، کمترین و به بیشترین سطح طیف، بیشترین مقدار) انجام شده است. در این مدل رگرسیونی ساختارهای محیطی، اقتصادی و

۵. بحث و نتیجه‌گیری

بررسی و برداشت‌های میدانی و توصیف داده‌های جمع‌آوری شده حاکی از آن است که ساختار اقتصادی روستاهای شهرستان مورد مطالعه، نامتعادل است؛ به گونه‌ای که صنایع و خدمات روستایی در مقایسه با بخش کشاورزی بسیار عقب‌مانده است؛ این به آن معنی نیست که کشاورزی شهرستان، از وضعیت مطلوبی برخوردار است؛ برعکس، تک‌محصولی بودن اقتصاد روستاها (اکثراً کشت برنج) با بهره‌وری و بازده کم و به شیوه سنتی، ویژگی غالب هر چهار تیپ سکونت‌گاه‌های روستایی (جلگه‌ای، ساحلی، کوهپایه‌ای و کوهستانی) شهرستان نیست. بررسی میزان درآمد خانوارهایی که صرفاً در بخش کشاورزی شاغل هستند نسبت به سایر خانوارهایی که در فعالیت‌های غیرکشاورزی مشغول به کار هستند، در گروه‌های با درآمد پایین قرار می‌گیرند. علت اصلی این وضعیت در روستاهای شهرستان مورد مطالعه، بهره‌وری پایین منابع تولید، غلبه کشاورزی سنتی بر کشاورزی پیشرفته، پایین بودن سطح زیر کشت به ازای هر بهره‌بردار، اقتصاد تک‌محصولی و آسیب‌پذیر بودن این نوع اقتصاد، دائمی نبودن فعالیت‌های کشاورزی و بیکار ماندن کشاورزان را در شش ماه از سال که از آن به بیکاری فصلی و پنهان یاد می‌شود، می‌توان نام برد. شناخت پتانسیل‌های محیطی و بهره‌برداری بهینه و مناسب از آن می‌تواند تأثیر بسزایی در افزایش اشتغال داشته که به دنبال آن بهبود وضعیت درآمدی خانوارها و به طور کلی، توسعه اقتصادی روستاها را در پی خواهد داشت. در شهرستان رضوان‌شهر یا به عبارتی، در کل استان گیلان به دلیل بارز بودن زمین به طور کامل از اراضی استفاده می‌شود؛ اما مشکل اصلی در این است که نحوه و استفاده از زمین اصولی و درست نیست. بنابراین، باید با شناخت کامل از توان‌مندی‌های شهرستان به خصوص روستاهای این منطقه راهکارهای مناسب جهت بهره‌گیری کامل از توان‌مندی‌های این ناحیه باید ارائه شود که در نهایت، منجر به توسعه اقتصادی از نوع پایدار شود. با بررسی پتانسیل‌های بالقوه روستاهای مورد مطالعه مشخص شد می‌توان با تغییر در شیوه کشاورزی، دامداری، پرورش ماهی در مزارع شالیزار، چند کشتی کردن اراضی، انجام کشت دوم، احیا کردن زراعت چوب که در این منطقه به دلیل وجود کارخانه چوکا از

که در آن Y: تنوع‌سازی معیشت روستایی، X1: متغیر محیطی، X2: متغیر اقتصادی، X3: عوامل اقتصادی و X4: عوامل اجتماعی-فرهنگی است.

در جدول فوق به منظور مقایسه میزان تأثیر و نقش هر یک از عوامل اثرگذار در تنوع‌سازی معیشت روستایی از ضرایب بتای استاندارد شده استفاده شده است.

ضرایب بتای استاندارد شده مربوط به عوامل محیطی برابر با ۰/۵۲۳ محاسبه شده است که نسبت به سایر متغیرهای مستقل وارد شده در مدل رگرسیون، دارای بیشترین مقدار است. بنابراین، می‌توان گفت که عوامل محیطی موجود نظیر آب و هوای مناسب، وجود مواد اولیه و خام مورد نیاز با صنایع دستی، وجود چشم‌اندازهای زیبا به همراه مزارع برنج و فضای سبز، وجود مواد اولیه و خام مورد نیاز با صنایع تبدیلی و تکمیلی کشاورزی، وجود دریای خزر جهت انجام ورزش‌های و تفریحات تابستانی از قبیل اسکی، شنا، قایق‌سواری، موج‌سواری و غیره، موقعیت و دسترسی منطقه به بنادر آزاد تجاری، بیش از توان‌ها و پتانسیل‌های منطقه مورد مطالعه تنوع‌سازی معیشت روستایی منطقه تأثیر دارد و در مراتب بعدی، عوامل اقتصادی و عوامل اجتماعی-فرهنگی تنوع‌سازی معیشت روستایی اثر داشته است.

همچنین، می‌توان پیش‌بینی کرد که هر یک واحد افزایش در متغیر مستقل «محیطی»، ۰/۴۴۷ واحد افزایش در میزان تنوع‌سازی معیشت روستایی، نقش دارد. این رقم در متغیر «اقتصادی» (به شرط ثابت بودن دیگر متغیرهای مستقل مدل)، ۰/۲۳۶ واحد و در متغیر «عوامل اجتماعی-فرهنگی» ۰/۱۱۹ واحد است. بنابراین، عوامل محیطی موجود، بیش از سایر قابلیت‌ها در تنوع‌سازی معیشت روستایی منطقه تأثیر دارد و عوامل اقتصادی و اجتماعی-فرهنگی در مراتب بعدی قرار می‌گیرند (جدول ۷).

جدول ۷- ترتیب اثرگذاری توان‌ها در تنوع‌سازی معیشت

روستایی منطقه

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۴

توان‌ها	ترتیب اثرگذار
عوامل اجتماعی-فرهنگی	۲
زیرساختی و نهادی	۳
عوامل محیطی	۱

مشاغل روستاییان شهرستان می‌توان انتظار داشت که از میزان بیکاری کاسته شده، سطح درآمدها افزایش یابد، کیفیت زندگی روستاییان ارتقا یافته، حجم مهاجرت‌های روستا-شهری کاهش و در نتیجه باعث پایداری سکونت‌گاه‌های روستایی شهرستان مورد مطالعه شود.

تشکر و قدردانی

پژوهش حاضر برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد فرهاد جوان، گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشکده علوم جغرافیایی، دانشگاه خوارزمی، تهران است.

یادداشت‌ها

1. O'Farrell
2. Ellis
3. Young
4. Arsadv
5. Davis
6. Winters
7. Carletto
8. Brower
9. Mosely
10. Demurger
11. Scoones
12. Carney

موقعیت مناسبی برخوردار است، پرورش اردک در مزارع شالیزار و غیره گامی اساسی در جهت ایجاد اشتغال و به تبع آن، افزایش سطح درآمد روستای مذکور برداشت که با اجرایی کردن موارد اشاره‌شده در متن تحقیق، می‌توان در گام نخست روند مهاجرت از روستا به شهر را معکوس کرده و علاوه بر توسعه و آبادانی روستا که یکی از ارکان استقلال اقتصادی کشور بوده، گام برداشت و در مرحله بعد مشکلاتی را که شهرها به‌خصوص کلان‌شهرها با آن‌ها درگیر بوده، به حداقل رسانده و سطح آنتروپی و میرایی جوامع روستایی و شهری را کاهش داد.

مسائل مهم دیگری که مردم این محدوده، برای تنوع‌سازی معیشت با آن مواجه‌اند، نبود سرمایه‌گذاری‌های خصوصی و دولتی، نبود تسهیلات بانکی بلندمدت، عدم انگیزه کافی و نبود مهارت لازم برای ایجاد مشاغل جدید است. به طور کلی، می‌توان چنین نتیجه گرفت که مناطق روستایی شهرستان مورد مطالعه، دارای قابلیت‌ها و توان‌های بالقوه مختلف طبیعی و انسانی در زمینه بهبود وضعیت اقتصادی است که به دلیل موانع زیرساختی-نهادی حاکم بر سکونت‌گاه‌های این شهرستان تا کنون اجازه نداده است که سهمی در توسعه روستاها داشته باشد. در صورت برنامه‌ریزی و ایجاد تنوع در

کتاب‌نامه

1. Afrakhteh, H., Asadi, M., Rbyvar, M., & Daman bagh, J. (1391/2012). Handicraft role in the development of the rural economy (Case Study: Uraman village in the city Sarvabad). *Proceedings of the First National Conference on Geography and Rural Development Planning*, Ferdowsi University, Mashhad, Iran. [In Persian]
2. Alavizadeh, A., & Mirlotfi, M. R. (1389/2010). The role of non-farm economy on the shelf life of villagers in rural areas of the Semirrom County. *Journal of Regional Planning*, 3(10), 71-82. [In Persian]
3. Anabestani, A., Tayyebnia, H., & Rezvani, M. (1393/2014). Analysis of the barriers to diversification of economic activities in villages along the border of Marivan County. *Journal Space economy and rural development*, 10(3), 87-111. [In Persian]
4. Brower, C. (2002). *Sustainable development: Exploring the contradictions*. New York: Routledge.
5. Carney, D. (1998). *Sustainable rural livelihoods: What contribution can we make?* London: Department for International Development.
6. Davis, B., Winters, P., Carletto, G., Covarrubias, K., Quiñones, E. J., Zezza, A., ... & DiGiuseppe, S. (2010). A cross-country comparison of rural income generating activities. *World development*, 38(1), 48-63.
7. Démurger, S., Fournier, M., & Yang, W. (2010). Rural households' decisions towards income diversification: Evidence from a township in northern China. *China Economic Review*, 21, S32-S44.
8. Einali, J. (1393/2014). Assess tourism's role in the diversification of the rural economy of second homes (Case study: Valiasr Hesar District in Avaj County). *Journal Research and rural planning*, 3(1), 97-107. [In Persian]

9. Ellis, F. (1998). Household strategies and rural livelihood diversification. *The journal of development studies*, 35(1), 1-38.
10. Ellis, F. (2000). *Rural livelihoods and diversity in developing countries*. Oxford: Oxford University Press.
11. Farahani, H. (1385/2006). *Case study evaluation of stability in rural areas case study: Tafresh County*. Unpublished doctoral dissertation, University of Tehran, Iran. [In Persian]
12. Ghasemi, M., & Javan, J. (1393/2014). Relationship between diversification of economic activities and sustainable rural development: Case Study: Mashhad county. *Journal Rural research*, 5(2), 237-262. [In Persian]
13. Izadi, H., Badri, A., & Namdar, M. (1391/2012). Socio-cultural structures of certain economic activities in rural areas (Case Study: Combine villages of Fars province). *Journal Human Geography Research*, 44 (79), 15-32. [In Persian]
14. Javan, J., Shayan, H., Noghani, M., & Ghasemi, M. (1390/2011). Mashhad city population stabilization rural settlements, with emphasis on diversification approach to economic activities. *Journal Geography and regional development*, 16, 125-144. [In Persian]
15. Mahdavi, M., & Shamsuddini, A. (1392/2013). Analysis of the role of environmental capabilities in sustainable development of rural areas (Case study: the central part of Rustam county). *Journal Geographical territory*, 3(39), 21-38. [In Persian]
16. Mohammadi Yeganeh, B., & Valaei, M. (1393/2014). Diversification of the rural economy to achieve sustainable development Item (case study: Mrhmtabad villages north of Miandoab county). *Journal Space economy and rural development*, 8, 54-70. [In Persian]
17. Motiee Langroodi, H., & Ardeshiri, A. (1386/2007). The consequences of industries processing agricultural production in the central part of the Rural Development Amol. *Journal Geographical Research*, 39(9), 1-15. [In Persian]
18. O'Farrell, C. (2001, September). Information flows in rural and urban communities: Access, processes and people. In *UDRSA Conference*, International and Rural Development Department (IRDD), University of reading.uk.
19. Papoli Yazdi, M. H., & Ebrahimi, M. A. (1390/2011). *Theories of Rural Development*. Tehran: Samt press. [In Persian]
20. Rezvani, M. R. (1390/2011). *Introduction to Rural Development Planning in Iran*. Tehran: Publishers Ghomes. [In Persian]
21. Riahi, V., & Noori, A. (1393/2014). Diversification of economic activities and sustainability Item: Khoramdeh County. *Journal Space economy and rural development*, 3(10), 113-128. [In Persian]
22. Scoones, I. (1998). *Sustainable rural livelihoods: a framework for analysis*. IDS Working Paper.
23. Shakoori, A. (1384/2005). *Agricultural development policies in Iran*. Tehran: Samt press. [In Persian]
24. Sojasi Qeydari, H., Sadeghloo, T., & Palvch, M. (1392/2013). Prioritize sustainable rural livelihood development strategies the hybrid model Swat fuzzy topsis: Case Study: Khodabande county. *Journal village and Development*, 16(2), 85-110. [In Persian]
25. Taleb, M. (1382/2003). *Rural management in Iran*. Tehran: Tehran University press. [In Persian]